

ÜMİT HASSAN
Osmanlı
Örgüt-Inanç-Davranış'tan
Hukuk-İdeoloji'ye

© 2001 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
2001-2007, İstanbul (9 baskı)

İletişim Yayınları 725 • Araştırma-İnceleme Dizisi 111
ISBN-13: 978-975-05-3592-5

© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 2. BASIM
1. Baskı 2023, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Ümit Hassan'ın albümünden

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Nebiye Çavuş

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ÜMİT HASSAN

Osmanlı

Örgüt-İnanç-Davranış'tan
Hukuk-İdeoloji'ye

ÜMIT HASSAN Cihan Savaşları'nın İkincisi'nde doğdu (26 Mayıs 1943). Orta ve yükseköğrenimini zor-belâ tamamladı. En çok Godfrey Goodwin'den öğrendi, san'at tarihi ve insâniyet bâbında. Kütüphânelerde “raf sistemi”nin faydasına hâlâ inanacak kadar muhafazakârdır. Ders makinesi olmaktan ders almadı; galiba, hafif-tertip bir rekor sahibi: Hukuk Tarihi'nden Uygarlık Tarihi'ne, Sosyoloji'den Siyasal Antropoloji'ye, Siyasal Doktrinler'den Osmanlı Sosyal-Siyasal Yapısı'na, Türk ve İslâm Düşünce Tarihi'nden Türk Dili-Edebiyatı'na, ve dahi Spor Tarihi'ne kadar yirmiyi aşkın alanda ve alt başlıkta, şu kadar yıldır hiç kesintisizce, iki yüz kadar derste öğrenmeye-öğretmeye çalıştı. (Bir ecnebiye rastladığında, bu durumdan, tabii ki, hiç bahsetmedi.) Vakit kaldığında (fumoir'da) yazı yazdı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesi'nden sonra, otuz yıl –güzelim– Kıbrıs'ta Yakın Doğu Üniversitesi'nde görev yaptı. Iskambil oynamaktan, at yarışında heyecanlanmaktan, spor temâşasından pek hoşlanırdı; sevmeyi pek severdi. Bunlardan son ikisini sürdürmüştür. 17 Ocak 2023'te hayatını kaybetti.

Eserleri İletişim Yayınları'ndan yayımlanmaktadır: *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye* (2001), *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler* (2023, ilk baskı 1986), *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi* (2024, ilk baskı 1977).

*Dr. Suat İrfan Günsel'e;
minnet, dostluk, saygı ve sevgiyle...*

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
SUNUŞ · <i>Baki Tezcan</i>	13
ÖNSÖZ	17
“ÖĞÜT/ŞART”	19
1 ÖNERMELER	21
2 TÖR	31
3 UC, UMay, HÜMÂ, TUĞRA	35
4 ‘ÖNERMELER’ BİR DAHA	49
5 SÖĞÜT GEZİNTİSİNDE İSİMLER VE İNALCIK KONAĞINDA BİR MOLA	61
6 TÖRE VE YASA	77
7 OSMANLI(NIN) DOĞUŞU ÜZERİNE TEMRİNLER	101
8 OĞUZLAR VE OSMANLI’NIN OLUŞUMU ÜZERİNE	115

9 OSMANLI DOĐUŐ DİNAMİKLERİ:	
LINDNER VE GOLDEN'A KRİTİK BİR BAKIŞ	141
10 ÖRF	161
Örf-Kanûn'u çevreleyen ortam	161
Kanûn(nâme) kavramı	185
Kanûnnâme-i Âl-i Osman'ı takdim	191
Kanûnnâme-i Âl-i Osman'ın hükümleri	206
SONUÇ YA DA SUNUŞ	243

KISALTMALAR

(Kısaltmalar, sadece, nisbeten çok sayıda dipnota konu olan ve/veya metinde sıkça bahsedilen kaynaklar ile; derlemelerde yayımlanmış makalelerin, içerisinde yer aldıkları kitapların künyesini tekrar etmemek amacıyla düzenlenmiştir.)

- Akgündüz Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I. Kitap, *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.
- Barthold Vassiliy Vladimiroviç Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, T.T.K. Yayınları, 1990.
- Berktaş (1983) Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983.
- Berktaş (1995) Halil Berktaş, "Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türkler'in İktisadi ve Toplumsal Tarihi", *Türkiye Tarihi 1: Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, içerisinde, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, 4. basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Clauson Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford Un. P., 1972.

- Eberhard Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi* 2. baskı, T.T.K. Yayınları, 1987 (1. baskı 1947).
- Esin Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş (Türk Kültürü El-Kitabı, II, Cild I/b'den ayrı basım)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978.
- Georgeon François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura*, çev. Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. baskı, Ankara, 1996 (1. baskı 1986).
- Golden Peter B. Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*, Harrassowitz, Wiesbaden, 1992.
- Gumilöv Lev Nikolayeviçen Gumilöv, *Eski Türkler*, çev. D. Ahsen Batur, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Hassan (1995) Ümit Hassan, “Osmanlılık Öncesinde Türklerin Kültür Kökenlerine Bir Bakış” ve “Açıklamalı bir Kronoloji”, *Türkiye Tarihi 1: Osmanlı Devletine Kadar Türkler* içerisinde, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, s. 285-362 ve s. 139-281, 4. basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Hassan (2000) Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, 3. baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- İnalçık (1958) Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultanî Hukuk ve Fâtih'in Kanûnları”, A.Ü.S.B.F.D., cilt XIII/2, 1958, s. 102-126, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İst. 1993, içerisinde (dipnotlarını '1993' basımından vermekle birlikte, kısaltmayı özellikle '1958' olarak yapıyoruz).
- İnalçık (1973) Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, çev. N. Itzkowitz ve C. Imber, Londra, 1973.
- İnalçık (1978) Halil İnalçık, “Kânûn (iii.- Financial and Public Administration)” ve “Kânûnnâme”, *Encyclopaedia of Islam New Edition*, cilt IV, 1978.

- İnalçık (1980) “The Question of the Emergence of the Ottoman State”, *International Journal of Turkish Studies*, I, 2 (1980), s. 71-79.
- İnalçık (1993) Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.
- İnan (1987) Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, I. cilt, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987 (1. baskı 1968).
- İnan (1991) Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, II. cilt, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Kıvılcımlı Dr. Hikmet Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi: cilt I: Osmanlı Tarihinin Ruhü ve Üstyapı*, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1974.
- Köprülü (1931) Köprülüzade Mehmet Fuat, “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te’siri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, cilt I, İstanbul Darülfünunu Türkiyat Enstitüsü neşri, İstanbul, 1931 (M. Fuat Köprülü, aynı eser, haz. Orhan F. Köprülü, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981).
- Lindner (1983) Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu’sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara, 2000 (*Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, 1983.)
- Lindner (1987) Rudi Paul Lindner, “İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşruiyet”, çev. Pınar Emiralioğlu, *Özel ve Öz* içerisinde, s. 407-427 (“Stimulus and Justification in Early Ottoman History”, *The Greek Orthodox Theological Review*, 27/2 [1987], s. 207-244).
- Mumcu (1963) Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, 2. baskı, Birey Toplum Yayınları (1963 yayımın tıpkı basımı), Ankara, 1985.
- Mumcu (1976) Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun* A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976.
- Özel ve Öz “Giriş” ve derleyenler: Oktay Özel ve Mehmet Öz, *Söğüt’ten İstanbul’a Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*

- Üzerine Tartışmalar, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.
- Pritsak Omeljan Pritsak, "The Hunnic Language of the Attila Clan", *Harvard Ukrainian Studies*, cilt VI, 4(1982)'den ayrı basım.
- Spuler Bertold Spuler, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, 2. baskı, T.T.K. Yayınları, 1987 (1. baskı 1957).
- Sümer (1959) "Oğuzlara Ait Destanî Mahiyetde Eserler", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII, 3-4 (1959), s. 358-456.
- Sümer (1962) "Türkiye Kültür Tarihine Umumî Bir Bakış", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XX., 3-4 (1962), s. 213-244.
- Sümer (1972) Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri Boy Teşkilâtı-Destanları*, 2. baskı, A.Ü. D.T.C.F. Yayınları, Ankara, 1972.
- Timur Taner Timur, *Osmanlı Çalışmaları - İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, Verso Yayınları, Ankara, 1989; İmge Kitabevi Yayınları, 1996.
- Togan A. Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, cilt I: *En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, Hak Kitabevi, İstanbul, 1946.
- Vryonis S. Vryonis Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and The Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Un. of California Press, 1971.
- Woods John E. Woods, *The Aqqyunlu: Clan, Confederation Empire*, Biblioteca Islamica, 1976.
- Zachariadou Editör: Elizabeth A. Zachariadou, *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, çev. Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997 (*The Ottoman Emirate 1300-1389*, Crete Un. P., 1993).

SUNUŞ

*Baki Tezcan**

Rahmetli Ümit Hassan, gerek lisans, gerekse doktora çalışmalarında her ne kadar siyaset bilimi alanında yer almışsa da, aslında 1975 tarihli “İbn Haldun’un Metodu ve Siyaset Teorisi” adlı doktora tezinden başlayarak,¹ antropoloji, siyaset ve sosyoloji teorilerini Türk ve İslâm tarihi pratiği üzerinden değerlendiren ve giderek hem teorik hem de temel

(*) Birbirinden bağımsız on kampüsten oluşan Kaliforniya Üniversitesi'nin Davis'teki kampüsünde öğretim üyesi olan Tezcan'ın *İkinci Osmanlı İmparatorluğu (The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World, New York: Cambridge University Press, 2010)* adlı çalışması yayınevimizce çevrilmiş olup, yayınlanması için yazarın çeviri üzerindeki düzeltmelerini tamamlaması beklenmektedir. Kendisinin son yıllarda Türkçe yayımladığı çalışmalardan ikisi için bkz. “Esrarını yitiren İslâm, ya da erken modern bir sıryitimi: Modern ilmihalin Birgili, Akhisarlı ve Kadızade izleğinde gelişen erken modern tarihi”, *Tarih ve Toplum - Yeni Yaklaşımlar*, sayı 19 (Bahar 2022): 9-74 ve “Duygudaşıhtan unutmaya giden yolun dönemeçleri: Halide Edib, ‘Ayn-Tura, Osmanlı Ermenileri ve Wilson İlkeleri”, *Tarih ve Toplum - Yeni Yaklaşımlar*, sayı 21 (Bahar 2023): 124-152. Kendisinin yayımlanmış eserlerinin mufassal bir listesi için bkz. <https://ucdavis.academia.edu/BakiTezcan>

1 İlk olarak 1977'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları arasında basılan bu tezin son baskısı için bkz. *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*, İstanbul: Doğu Batı, 2019. İletişim Yayınları tarafından Ümit Hassan'ın bütün eserleri kapsamında bu eserin de yeni bir baskısı yapılacak.

eser niteliği olan tarihsel yapıtlar üreten bir sosyal bilimci haline gelmişti ki, elinizde tuttuğunuz kitaptan önce yazdığı (1985'te Sosyal Bilimler alanında Sedat Simavi Ödülü'ne layık görülen) *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler ve Türkiye Tarihi'nin Osmanlı Devletine Kadar Türkler* başlıklı birinci cildine yaptığı başlı başına birer kitap niteliğindeki katkılar bunu açıkça gösterir.²

Hassan, *Osmanlı*'da da tarihe sosyal bilimler cenahından yaklaşıyor ve II. Mehmed'in teşkilat kanunnamesi olarak bilinen metnin, tabiri yerindeyse, kavramsal arkeolojisini sunuyor. Metnin kavramsal arkeolojisinden kastım, kanunnâmeyi yaratan siyasi koşulların ve kanunnâmenin temsil ettiği hukuk anlayışının gerçekten de çok derinlere inen bir tarihsel tahlili ki, bu tahlil, bize sadece II. Mehmed devrinde Osmanlı siyasi teşekkülünde gerçekleşen dönüşümün niteliğini göstermekle kalmıyor; Osmanlı toplumsal örgütlenmesinin bu dönüşümden önceki şeklinin nasıl ortaya çıktığı ve nasıl tanımlanabileceğini, erken Osmanlı toplumsal örgütlenmesinin temel ilkelerinin Osmanlı öncesi Türk toplumları tarihinde geçirdiği evreleri de gözler önüne sermeyi hedefliyor. Kendisinin "Sunuş" kısmındaki iki sayfalık cümlesinde aktardığı amacını daha kısa bir cümle ile özetlemek gerekirse, Hassan'ın, "Örf-ü Sultanî'nin (Kanun-u Osmanî'nin) *hem töre ve yasa'ya dayandığını hem de dayanmadığını* göstermeye" çalıştığını söyleyebiliriz.³

Kitabın "Önermeler" başlıklı 1. Bölüm'ü, bu çetrefil ibareyi nasıl anlamamız gerektiğini çok iyi açıklıyor. Bu bölüm,

2 Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985; Ümit Hassan, "Siyasal Tarih: Açıklamalı Bir Kronoloji" ve "Düşünce ve Bilim Tarihi: Osmanlılık Öncesinde Türklerin Kültür Kökenlerine Bir Bakış", *Türkiye Tarihi: 1 - Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, der. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 1987, s. 139-281, 283-362.

3 *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 17 – bundan sonra eserin bu baskısına vereceğim referansları, metin içinde sayfa numarası belirterek göstereceğim.

sosyal bilimlerden yeterince nasibini alma şansı olmamış tarihçiler ve tarih meraklıları için büyük önem taşıyor. Hassan, burada bir yandan her tür toplumsal örgütlenmeye – mesela bir kabile toplumuna– devlet diyemeyeceğimizi hatırlatarak bizi uyarırken, bir yandan da devlet olma vasıflarını haiz siyasi teşekkülün

kuram ve kurallarıyla oluşumu sürecinde devlet'in “geçmiş”ten ödünç aldığı kurumları değiştirip dönüştürerek sınıflı topluma “yeni” bir mekân-örnek yaratırken, ödünç aldığı kurumların sözkonusu eski formlarını yokedişi diyalektliğini (s. 21)

unutmamamız gerektiğinin de altını çiziyor. Kısacası, Hassan, devlet dediğimiz siyasi teşekkülü tarihselleştirmeden, yani onu kendinden önce gelmiş toplumsal örgütlenme şekillerinden belirgin bir şekilde ayırmadan tarih yazamayacağımızı söylüyor. İşte “Örf-ü Sultanî'nin (Kanun-u Osmanî'nin)” bir yandan töre ve yasaka dayanması, bir yandan da onları yok ederek onların yerine geçtiği için onları yok ettiğinden artık onlara dayanmadığını kavrayabilmemiz bu nedenle çok önemli. Aksi halde yolumuzu kaybedip kendimizi “bir *Devlet Teorisi* olmaksızın tarihçilik yapmanın dehlizlerin[de]” (s. 56) bulabiliriz.

Bu sunuş yazısına bütün kitabın bir özetini sıkıştırma-ya çalışmak haksızlık olurdu, zira Hassan'ın eseri bir özete sığmayacak kadar zengin. Kendisinin Osmanlı öncesi Türk toplumu üzerine çalışmaları, kitabın 2., 3., 6. ve 8. bölümlerine çok önemli katkılar yapıyor. Osmanlı tarihi meraklılarına en çok tavsiye edeceğim bölümlerden biri 4., biri de 7. Bölüm. 4. Bölüm'de Hassan, ‘Örf-çü yaklaşım’ ile ‘ikilemci yaklaşım’ ayrımı yapıyor ve Halil İnalcık'ı, ikilemci yaklaşımın, “Şeriat'a ancak ikincil bir önem atfeden ve örf'ü ön planda tutan kol'u” (s. 50) içerisine yerleştiriyor ki, bence